

## آیت الله جعفر سبحانی

استاد معظم حضرت آیت الله سبحانی در 28 شوال المکرم 1347 ق (20 فروردین 1308 ش) در تبریز در خانواده علم و تقوا و فضیلت دیده به جهان گشود.



### ولادت

استاد معظم حضرت آیت الله سبحانی در 28 شوال المکرم 1347 ق (20 فروردین 1308 ش) در تبریز در خانواده علم و تقوا و فضیلت دیده به جهان گشود.

### پدر

پدر بزرگوار ایشان: زاهد وارسته، مرحوم آیت الله حاج شیخ محمد حسین سبحانی خیابانی (1)، یکی از عالمان و فقیهان تبریز بود که بیش از 50 سال به کار تدریس، تألیف، راهنمایی مردمان و پرورش شاگردان اشتغال داشت. وی در شب نوزدهم رمضان المبارک 1299 ق در تبریز به دنیا آمد و پس از طی دوران کودکی و نوجوانی، به تحصیل علوم دینی روی آورد و فقه و اصول را نزد آیت الله حاج سید ابو الحسن انگجی، فلسفه و کلام و منطق را نزد علامه شیخ حسین قراچه داغی، و هیئت و ریاضیات و نجوم را در محضر میرزا علی آقا منجم لنکرانی فرا گرفت. سپس در 28 سالگی (1327 ق) رهسپار حوزه علمیه نجف گردید و مابقی علمی خویش را نزد علمای بزرگ نجف همچون آیات عظام:

1. آقا سید محمد کاظم طباطبائی یزدی (م 1337 ق) صاحب «العروة الوثقی» ،
2. ملا فتح الله شیخ الشریعه اصفهانی (م 1339 ق) (2) صاحب «افاضة القدير» ،
3. آقا ضیاء الدین عراقی (م 1361 ق) صاحب «شرح التبصرة» ، استوار ساخت و در بیشتر علوم اسلامی مانند: فقه، اصول، تفسیر، رجال، کلام، حدیث، ادبیات و غیره تبحر یافت و پس از یازده سال اقامت در آن مهد علم و دانش در سال 1339 ق به وطن خود بازگشت. او از اساطین علمی مقیم عراق مانند آیات عظام: میرزا محمد تقی شیرازی، سید محمد فیروز آبادی، حاج سید ابو الحسن اصفهانی، حاج شیخ عبد الکریم حائری و... دارای اجازات متعدد روایتی و اجتهادی بوده است. برخی از آثار فقهی و اصولی وی عبارت است از:

1. نخبة الازهار فی أحكام الخیار - تقریرات درس شریعت اصفهانی.
2. کتاب الصلاة - تقریرات درس شریعت اصفهانی.
3. ارشاد الافاضل إلی مطالب الرسائل (2 جلد) .
4. نکت الکفایة (یک جلد) .
5. حاشیه بر کتاب الطهارة تألیف شیخ انصاری.
6. توقف الاجتهاد علی العلم بالرجال.
7. کتاب البیع - تقریرات درس شریعت اصفهانی.

فقید سعید پس از عمری خدمت به دین و بزرگداشت شعائر مذهبی، در سن 93 سالگی به تاریخ 11 شوال المکرم 1392 ق در تبریز چشم از جهان فرو بست و پس از یک تشییع با شکوه، پیکر شریفش به قم انتقال یافت و پس از تشییعی مجدد، در قبرستان ابو حسین به خاک سپرده شد .

### تحصیلات

آیت الله حاج شیخ جعفر سبحانی، پس از فراغت از تحصیلات ابتدایی، در مکتبخانه مرحوم میرزا محمود فاضل (3) فرزند فاضل مراغی از شاگردان شیخ اعظم انصاری) به فراگیری متون ادب پارسی پرداخت و کتابهایی مانند: گلستان، بوستان، تاریخ معجم، نصاب الصبیان، ابواب الجنان و غیره را فرا گرفت. سپس در 14 سالگی (1361 ق) رهسپار مدرسه علمیه طالبیه تبریز گردید و به آموختن مقدمات علوم و سطوح پرداخت. علوم ادبی را نزد مرحومان: حاج شیخ حسن نحوی و شیخ علی اکبر نحوی، و بخشی از مطول، منطق منظومه و شرح لمعه را در محضر علامه بزرگوار میرزا محمد علی مدرس خیابانی صاحب ریحانة الأدب (م 1373 ق) (4) بیاموخت و این همه پنج سال (تا 1365 ق) به طول انجامید.

استاد سبحانی، در آن زمان سخت مشغول تعلیم و تعلم (دروس مقدمات) و مباحثه و تألیف بود. یادگار قلمی ایشان از آن زمان (با اینکه نوجوانی 17 ساله بود) دو کتاب است که هم اینک موجود می باشد: معیار الفکر (در منطق)،

2. مهذب البلاغة (در علم معانی، بیان و بدیع) . (5)

مهاجرت به حوزه علمیه قم

دگرگونی در آذربایجان و ظهور فرقه دمکرات به رهبری پیشه‌ور و غلام یحیی (در شهریور 1325 ش) و تشکیل حکومت وابسته به شوروی، عرصه را برای تحصیل تنگ کرد و به همین جهت، استاد لازم دید محیط تحصیل را عوض کرده و رهسپار حوزه علمیه قم گردد. لذا در مهر ماه 1325 شمسی وارد قم شد و به تکمیل سطوح، همت گماشت. باقیمانده فرائد الاصول (6) را نزد مرحوم آیت الله حاج میرزا محمد مجاهدی تبریزی (1327 - 1379 ق) و آیت الله حاج میرزا احمد کافی (1318 - 1412 ق) آموخت و کفایة الاصول را هم نزد مرحوم آیت الله العظمی گلپایگانی (م 1414 ق) بیاموخت.

### اساتید

آیت الله سبحانی پس از تکمیل سطوح عالیّه در 1369 ق، به درسهای خارج فقه و اصول راه یافت و به خوشه چینی از محضر بزرگان زیر

پرداخت:

1. مرحوم آیت الله العظمی بروجردی (1292 - 1380 ق) که در آن روزها میحث وقت از کتاب صلاة را تدریس می فرمود.
  2. مرحوم آیت الله حاج سید محمد حجت کوهکمری (1301 - 1372 ق) که در آن زمان تدریس خارج بیع را آغاز کرده بود.
  3. مرحوم آیت الله بروجردی، شاگردان خویش را با آرای قدما، فتاوی اهل سنت، و نیز تتبع در اسناد و فهم روایات و ریشه‌یابی مسائل آشنا می ساخت و درس مرحوم آیت الله حجت نیز، از نظر دسته‌بندی مطالب و نتیجه‌گیری، امتیاز خاصی داشت.
3. مرحوم آیت الله العظمی امام خمینی (1320 - 1409 ق) که در آن زمان بحث استصحاب را مطرح می فرمود. (7) معظم له تا پایان دوره اول درس اصول حضرت امام، به درس ایشان حاضر گشت آنگاه بر آن شد تا مجموع درسهای ایشان را به دقت ضبط کند و تحریر نماید، این کار در ضمن 7 سال (1330 - 1337 ش) انجام گرفت و در همان زمان به چاپ رسید. امام راحل قدس سره در آغاز کتاب مزبور - در تقریظی - چنین نگاشته‌اند:

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين و صلى الله على محمد و آله الطاهرين و لعنة الله على أعدائهم أجمعين.  
و بعد فمما من الله تعالى على هذا العبد اتفاق صحابة جم من الأفاضل و عدة من الأعلام أيدهم الله تعالى و منهم العالم العلم النقي صاحب الفكر الثاقب و النظر الصائب الأعميرزا جعفر السبحاني التبريزي و فقه الله تعالى لمرضاته و كثر الله أمثاله و لقد جد و اجتهد في تنقيح مباحث الألفاظ من بحث هذا الفقير بحسن سليقته و توضيحها بجودة قريحته فصار بحمد الله و له المننة صحيفة كافلة لمهمات المسائل...  
في تاريخ 24 شهر ربيع المولود 1375 ق روح الله الموسوي الخميني  
چاپ این کتاب به وسیله استاد سبحانی مایه شگفتی بود. چه، در آن زمان 28 بهار بیشتر از عمر وی نمی گذشت و سبک نگارش کتاب هم به عربی شیوا و سلیس بود.

حضرت آیت الله سبحانی به غیر از تحصیل دروس فقه و اصول، به آموختن فلسفه و کلام و تفسیر نیز اشتغال داشت. استاد از دوران نوجوانی به مسائل فکری و عقلی کنشش بسیار زیادی داشت و به شخصیت‌های متفکر و اساتید منطق و معقول ارجحی شایان می نهاد.  
از همین رو در تبریز به محضر مرحوم آیت الله حاج سید محمد بادکوبه‌ای (م 1390 ق) شتافت و از او شرح قواعد العقائد علامه را بیاموخت. سپس در حوزه علمیه قم مطالعات فلسفی خویش را با شرکت در درسهای منطق و فلسفه حضرت آیت الله علامه سید محمد حسین طباطبائی (م 1402 ق) تکمیل نمود و در سالهای 1328 تا 1330 ش شرح منظومه و پس از آن بخش اعظم اسفار را نزد ایشان فرا گرفت و همزمان، در جلسه شبهای پنجشنبه و جمعه علامه طباطبائی (8)، که در آن فلسفه مادی به نقد کشیده می شد و نگارش کتاب ارزشمند «اصول فلسفه و روش رئالیسم» توسط استاد شهید آیت الله مطهری حاصل آن جلسات بود، شرکت جست و پس از پایان این دوره به خواست حضرت استاد علامه، کتاب اصول فلسفه را به عربی باز گرداند که اولین جلد آن با تقریظ علامه طباطبائی به چاپ رسید.

#### تدریس

استاد معظم، حضرت آیت الله سبحانی، از زمان تحصیل (1362 ق/ 1322 ش) به تدریس مقدمات می پرداخت و پس از آنکه به حوزه علمیه قم آمد (18 سالگی) کار تدریس را ادامه داد و پس از زمانی چند نیز به تدریس سطوح پرداخت. ایشان نزدیک به 7 سال مطول، چند دوره معالم و لمعتین، 7 دوره فراند شیخ انصاری (در 21 سال)، چند دوره مکاسب و کفایه، و پنج مرتبه شرح منظومه (در 10 سال) را تدریس نمود. سال 1394 ق (1354 ش) نیز بر اثر اصرار فضلا و طلاب علاقمند حوزه، درس خارج فقه و اصول را تشکیل داد که تا کنون بحمد الله ادامه دارد. درس خارج اصول ایشان یکی از شاخصترین حلقه‌های درسی حوزه به شمار می رود و از مزایای آن این است که هر روز درس معظم له زیر نظر ایشان به چاپ رسیده و بیش از 600 نفر در آن شرکت می نمایند .

استاد معظم تا کنون سه دوره کامل اصول و هر دوره در 6 سال، تدریس نموده و هم اکنون چهارمین دوره آن را پشت سر می نهد. تقریرات این درسها بسیار است و یک دوره کامل آن در 4 جلد به نام المحصول فی علم الأصول به چاپ رسیده است. نیز جناب ایشان در طول بیش از 20 سال تدریس منظم خارج فقه، تا کنون مباحث مختلفی را بحث نموده است که عبارتند از: کتب زکات، حدود، دیات، قضاء، مضاربه (دو بار)، مکاسب محرمه، خیارات، ارث، طلاق، نکاح، خمس و بسیاری از فضلالی حوزه به ضبط افادات استاد پرداخته‌اند، که برخی از آنها نیز به چاپ رسیده است. همچنین استاد سالیان درازی کتاب عمیق اسفار را برای گروه بسیاری تدریس نموده است که پاره‌ای از آنان اکنون خود از اساتید فلسفه به شمار می روند. ایشان به غیر از تدریس منظم فقه، اصول و فلسفه در حوزه علمیه، سالیان دراز به آموزش عقاید، رجال، درایه، تاریخ اسلام و تشیع، ملل و نحل، تفسیر و ادبیات پرداخته و در هر یک از آنها آثار مفید و متعددی را به جامعه اسلامی تقدیم نموده است.

#### شیوه تدریس

استاد سبحانی همواره سر وقت (بدون اندکی تأخیر) در جلسه درس حاضر می شود و با بیانی شمرده و منظم به القای دروس فقه و اصول و عقاید می پردازد. ایشان در آغاز، دورنمایی از بحث را ترسیم می کند و آنگاه به تفصیل، موضوع مورد بحث را توضیح می دهد. وی به هنگام نقل گفتار صاحب نظران از محققان پیشین تا محققان معاصر، از آنان تکریمی شایان می کند و در عین حال، با دقت و ژرف نگری سخن آنان را نقد می کند. جلسات درس ایشان، بخصوص فقه - آمیزه‌ای از پند و اندرز و اخلاق و تاریخ است و به خوبی به اشکالات شاگردان (هر چند سست باشد) گوش فرا داده و با متانت و بردباری به پاسخ آنان می پردازد. ایشان در درس بر زیبا نویسی و رعایت نکات ادبی و ویرایشی تأکید فراوان می نماید و بسیار می گوید: این جا را از اول سطر بنویسید و این مطلب را با رعایت فاصله از مطلب پیشین جدا سازید. نیز تا مدتی پس از درس، نشست و برای شنیدن پرسشهای دیگران و پاسخ بدانها درنگ می کند. دفاتر شاگردان خود را گرفته و آنان را به بهتر نویسی راهنمایی می کند و در روزهای چهارشنبه به شرح حدیثی از ائمه اطهار سلام الله علیهم اجمعین نیز می پردازد.

استاد برخی از نوشتارهای شاگردانش در فقه، اصول، کلام و تاریخ را (که درسهای او را به نگارش در آورده‌اند) مطالعه کرده و با تصحیح برخی از مطالب آن، آنها را به دست چاپ سپرده و از این رهگذر آنان را مورد تشویق قرار می دهد. استاد در درس فقه به تتبع گفتار فقها و

دقت در آنها، تحقیق در رجال مسند احادیث و دقت در فهم روایات می‌پردازد و در درس اصول با تکیه بر متن «کفایة الاصول» گفتار اصولیان را به نقد می‌کشد. هم‌اکنون بسیاری از شاگردان فرهیخته ایشان از مدرسین حوزه علمیه، مؤلفین کتابهای اسلامی، اساتید دانشگاه، قضات دادگاهها، نمایندگان مجلس شورای اسلامی و ائمه جمعه و جماعات کشور به شمار می‌روند.

### شرکت در تأسیس مجله مکتب اسلام

در سالهای 1337 و 1338 ش خلاً فکری بر جوانان کشورمان حاکم بود و غالب محلات کشور وابسته به دولت فاسد بودند و کمتر مجله‌ای بود که به طور مستقیم و غیر مستقیم به تخریب بنیانهای اخلاقی و فرهنگی نپردازد. از همین رو استاد و گروهی از فضلاء حوزه (9) تصمیم گرفتند تا شالوده بنای یک مجله وزین فکری اسلامی را بریزند، و اینچنین بود که مجله «درسهایی از مکتب اسلام» تأسیس شد. روزهای نخست تصور نمی‌رفت که مجله مزبور تا این اندازه مورد استقبال جامعه مذهبی کشور قرار گیرد، اما به مرور زمان مجله سراسر ایران را فرا گرفت و در برخی اوقات با تیراژ بیش از صد هزار منتشر گردید. استاد در این مجله با نگارش تاریخ اسلام و تفسیر قرآن آثار ماندگاری از خویش به یادگار نهاد و هم‌اکنون نیز صاحب امتیاز آن بوده و مجله تحت سرپرستی ایشان به حیات علمی خود ادامه می‌دهد. شرکت در تدوین قانون اساسی

استاد معظم حضرت آیت الله سبحانی از روز نخست در مبارزات حق طلبانه روحانیت بر علیه رژیم فاسد شرکت داشت و نامش همواره در ذیل اعلامیه‌های مدرسین حوزه علمیه قم دیده می‌شد. ایشان پس از پیروزی انقلاب اسلامی (که ثمره شیرین مجاهدات روحانیت و مردم مسلمان ما بود) برای شرکت در انتخابات مجلس خبرگان قانون اساسی، احساس وظیفه نمود و به امر و ترغیب امام خمینی قدس سره از استان آذربایجان شرقی کاندید شد و با آرای میلیونی مردم استان (به عنوان نماینده اول) انتخاب شد. در تنظیم قانون اساسی (هم از نظر تعبیر و هم از نظر محتوا) تأثیر بسزایی داشت و مرحوم آیت الله شهید دکتر بهشتی رسماً از تربیون مجلس از دقت و ژرف نگری ایشان تقدیر به عمل آورد.

### بنیانگذار تفسیر موضوعی قرآن

از هنگامی که پایه مجله مکتب اسلام گذاشته شد، نگارش تفسیر قرآن بر عهده حضرت آیت الله سبحانی قرار گرفت و استاد در طول سالیان متمادی به نگارش تفسیر قرآن پرداخت و از این رهگذر به ترجمه و توضیح سوره‌های: توبه، رعد، فرقان، لقمان، حجرات، حدید، صف و منافقین توفیق یافت. در خور ذکر است که استاد پس از گذشت زمانی چند به ضرورت تفسیر موضوعی قرآن پی برد و به این نتیجه رسید که: قرآن مجید در موضوعات گوناگون به بحث و بررسی پرداخته است، اما آیات هر موضوع، در محل واحدی گرد نیامده و چه بسا آیات یک موضوع در سوره‌های مختلف پخش شده است و نتیجه گیری کلی از آیات قرآنی درباره هر عنوان، در گرو آن است که آیات در جای واحدی جمع آوری شود و آنگاه با ملاحظه مجموع آیات، و احیاناً با پرتو گیری از تبیینات حضرات معصومین علیه السلام، دیدگاه قرآن مشخص شود. البته نخستین کسی که این باب را به روی ما و دانشمندان گشود، مرحوم علامه مجلسی است که در کتاب ارزشمند بحار الانوار در هر باب، آیات آن را گرد آورده و به صورت کوتاه (مانند تفسیر بیضاوی و یا طبرسی) تفسیر نموده است.

استاد در این راستا به بررسی و تفسیر آیات عقاید اسلامی پرداخت و در این مورد تفسیر بی همانند «مفاهیم القرآن» را در 7 جلد به رشته تألیف کشید، که از همان زمان انتشار مورد تقدیر دانشمندان جهان اسلام قرار گرفت. برخی از کسانی که بر این کتاب تقریظ نگاشته‌اند عبارتند از حضرات آیات: سید محمد باقر صدر، علامه طباطبائی، شیخ محمد تقی شوشتری، محمد جواد مغنیه، سید مرتضی عسکری و دیگران.

استاد بزرگوار پس از چندی به نیاز شدید جامعه فارسی زبان به این گونه تفاسیر آگاه شد و بر آن شد تا با استفاده از کتاب فوق، نخستین تفسیر موضوعی قرآن به زبان فارسی را نگارش دهد که به فضل الهی به نوشتن کتاب «منشور جاوید قرآن»، توفیق یافت که تاکنون 14 جلد آن در تفسیر موضوعات مختلف قرآن مجید چاپ و منتشر شده است.

### پاسخ به پرسشهای دینی

از بدو تأسیس مجله مکتب اسلام، پرسشهای مختلفی از سوی جوانان و دانشجویان به دفتر مجله می‌رسید که خواهان پاسخ بودند. لذا ستونی در مجله با نام «پرسش و پاسخ» گشایش یافت که به سؤالهای علمی و دینی مردم پاسخ می‌داد. جواب این سؤالات از آغاز بر عهده حضرت آیت الله سبحانی و حضرت آیت الله مکارم شیرازی بود، که بعدها در 4 جلد با نام «پرسشها و پاسخها» چاپ و منتشر شد. پس از آن نیز پرسشهای گوناگونی از نقاط مختلف کشور و نیز مراکز فرهنگی اسلامی جهان به دست حضرت استاد می‌رسید که خود باعث بر تألیف کتاب ارزنده «پرسشها و پاسخها» از سوی ایشان شد. هم‌اینک نیز ایشان به طور مرتب به پاسخگویی مشکلات دینی مردم می‌پردازد و شبهه‌زدایی از اذهان جوانان را یکی از مهمترین وظایف خویش می‌داند و معتقد است که باید مرکزی منظم برای رفع اشکالات دینی مردم به وجود آید. پرسشهایی که در این کتاب پاسخ گفته شده است، بیشتر پرسشهای کلامی و فلسفی، تاریخی، تفسیری، اجتماعی می‌باشد و خود نوعی دائرة المعارف به شمار می‌رود.

### دگرگونی در برنامه درسی حوزه

پس از انقلاب اسلامی، ضرورت تحول و دگرگونی در برنامه‌های درسی حوزه و دانشگاه بیش از پیش احساس شد و برای رفع نیاز طلاب و دانشجویان مراکز تأسیس گردید. شورای مدیریت حوزه علمیه قم برای پر کردن خلأهای نظام درسی حوزه به فکر تدوین متون آموزشی در برخی از رشته‌های علوم اسلامی بر آمد، و برای این کار از فکر و اندیشه استاد معظم حضرت آیت الله سبحانی بهره گرفت. استاد نیز در مدتی در 4 رشته از علوم اسلامی: رجال، عقاید، فرق و مذاهب دست به تألیف کتاب زد، که به تصدیق اهل فن هر یک از آنها در نوع خود بهترین است. در رشته عقاید، کتاب «المحاضرات فی الالهیات» را در 4 جلد، و در باب مذاهب اسلامی نیز کتاب وزین «بحوث فی الملل و النحل» را در 7 جلد به رشته نگارش درآورد، که هم‌اینک همراه دو کتاب دیگر ایشان («کلیات فی علم الرجال» و «اصول الحدیث و احکامه») جزو کتابهای درسی رسمی طلاب و فضلاء حوزه علمیه قرار گرفته و چند بار نیز ترجمه و تلخیص گردیده است کتاب وزین «الالهیات» مبسوطترین و مشروحترین کتاب کلامی است که به آرای دیروز و امروز متکلمان اسلامی نظر دارد و دقت در کتاب ارجمند «بحوث فی الملل

و النحل» نشانگر رنج بسیار مؤلف در تدوین این کتاب است که با مراجعه به مصادر گوناگون به نگارش عقاید پرداخته و در نوشتن عقاید هر فرقه‌ای، به کتابهای خود آنها مراجعه کرده و به نقل قول دیگران اکتفا نکرده است.

### تأسیس مؤسسه تعلیماتی و تحقیقاتی امام صادق علیه السلام

مجله وزین آینه پژوهش (10) پیرامون این مؤسسه عظیم چنین نگاشته است:

«آن‌ان که در تقسیم سالهای طولانی تحقیق، سهم زیادی از زمان را در راه دستیابی به مأخذ و منابع سپری کرده‌اند همواره می‌اندیشند که اگر این فرصتها از دست نمی‌رفت چه نتایج سودمندی می‌توانست داشته باشد. استاد آیت الله جعفر سبحانی که توفیق داشتند از هیجده سالگی قلم بزنند و در وادی تحقیق و نگارش گام بردارند، در طول 48 سال، گرانی آنچه را که در دست یافتن به مأخذ و منابع از دست می‌رود به خوبی احساس کردند، و همواره به تأسیس مرکزی ویژه محققین و مؤلفین می‌اندیشیدند که در آن بتوان بدون طی مراحل دست و پاگیر، به مخزن کتابخانه مراجعه مستقیم کرد و به دور از جار و جنجال روز مرگها، در سالن مطالعه آن یا اتاقهای مخصوص مؤلفین و محققین به تألیف و تحقیق پرداخت. با پیروزی انقلاب اسلامی ایران زمینه تحقق این اندیشه فراهم شد و با همت بلند و تلاش پیگیر ایشان و همراهی جمله‌ای از فرهنگدوستان نخستین گام یعنی هسته مرکزی مؤسسه تعلیماتی و تحقیقاتی امام صادق علیه السلام در سال 1359 ش تأسیس و در روز عید غدیر افتتاح شد.

این مؤسسه که با انگیزه فراهم آوردن کتابخانه‌ای ویژه برای محققین و مؤلفین تأسیس شد، بنا بر مقتضیات زمان و احساس نیازهای اساسی دیگر، مواردی چند را به دستور کار خود افزود که فشرده آن عبارت است از:

1. تربیت و آموزش استعدادهاى جوان برای تحقیق در مسائل اسلامی، بویژه تفسیر، حدیث و عقاید،
2. احیای متون اسلامی و تحقیق بر روی آثار بزرگان شیعه،
3. نقد آثار روز درباره اسلام،
4. پاسخ به سؤالات دینی،
5. انتشار جزوه‌های مختصر در زمینه مسائل اسلامی.

بعد از تشکیل هسته مرکزی، با احساس نیاز به توسعه بیشتر مرکز، توجه عاشقان رشد و اعتلای فرهنگ اسلامی، از جمله حضرت امام خمینی قدس سره به آن جلب شد و ساختمان جدید مرکز در زمینی به مساحت دو هزار متر مربع احداث گشت.

این مرکز دارای مخزن بزرگ کتابخانه و سالن مطالعه وسیع و مجهز است. اتاقهای مخصوص محققین و مؤلفین در طبقه سوم آن قرار دارد و آخرین طبقه آن دارای دو کلاس بزرگ و مجهز برای کارهای آموزشی است.

محققینی که به تنهایی مشغول تحقیق و تألیف هستند از سالن مطالعه عمومی کتابخانه که محیطی بسیار آرام است استفاده می‌کنند. آنان بدون مراجعه به کتابدار می‌توانند خود وارد مخزن کتابخانه شوند و در قسمتهای مختلف آن، جدا از دست یافتن به منبع مورد نیاز، با منابع دیگری در زمینه کار خود آشنا شوند. آن دسته از محققینی که به طور گروهی بر روی اثری کار می‌کنند، اتاقی ویژه دارند. گروهی از محققین زیر نظر مستقیم استاد جعفر سبحانی به تحقیق می‌پردازند و کسانی نیز به کار خود مشغول هستند و از امکانات مؤسسه استفاده می‌کنند. کافی است موضوع مورد تحقیق، اسلامی باشد و محقق، شرایط اولیه تحقیق را داشته باشد.

کتابخانه مرکز که شامل مجموعه‌ای از کتب مرجع و مصادر اولیه است، حدود 24 هزار جلد کتاب دارد که بخش اعظم آن، کتابخانه استاد جعفر سبحانی (مد ظله العالی) بوده که به مرکز اهدا شده است. اگر محققى از خارج از کشور و یا از شهرستانهای ایران برای تحقیق در موضوعات اسلامی به قم بیاید، می‌تواند در طول مدت تحقیق میهمان مؤسسه باشد و از امکانات آن استفاده نماید.

در بخش احیای آثار پیشینیان، تصحیح و تحقیق کتب خطی قبل از قرن هفتم در دستور کار قرار دارد که برخی از آثار چاپ شده همراه با مقدمه‌ای گسترده و خواندنی از حضرت استاد عبارتند از: المذهب نوشته ابن براج طرابلسی (400 - 481 ق) در 2 جلد و دو مقدمه جداگانه.

2. الجواهر نوشته همو.

3. الجامع للشرائع نوشته یحیی بن سعید حلّی (600 - 681 ق) .

4. العمدة نوشته ابن بطریق حلّی (523 - 600 ق) .

5. اصباح الشیعة بمصباح الشریعة نوشته قطب الدین کیدری (قرن 6 هجری) .

6. قاعده ضمان الید نوشته شهید شیخ فضل الله نوری (ش: 1327 ق) .

7. الاحتجاج نوشته احمد بن علی بن ابی طالب طبرسی (مرح 550 ق) در 2 جلد.

8. رجال نجاشی نوشته ابو العباس احمد بن علی نجاشی کوفی (372 - 450 ق) در 2 جلد.

9. اشاره السبق نوشته حلبی.

10. اقطاب الدوائر (در تفسیر آیه تطهیر) نوشته شیخ عبد الحسین (از علمای عصر صفوی) .

11. ابانة المختار فی احکام الخیار نوشته شیخ الشریعة اصفهانی (1266 - 1339 ق) .

12. غنیة النزوع تألیف ابن زهره حلّی (511 - 585 ق) .

هم اکنون جمعی از محققین زیر نظر ایشان مشغول تألیف تاریخ فقه و فقها هستند. آنچه در این مجموعه مورد نظر است اثبات عدم انقطاع میان فقه شیعه و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم است...» .

این مؤسسه به غیر از کتابخانه، دارای حرفچینی پیشرفته کامپیوتری (لاینوترونیک)، اتاقهای محققین، اتاقهای درس، سلف سرویس و اتاق اطلاع رسانی و تکثیر نیز می‌باشد.

### ایجاد رشته تخصصی کلام اسلامی

از زمانی که پایه تأسیس رشته‌های تخصصی: تبلیغ، تفسیر و کلام در حوزه علمیه قم گذاشته شد، سرپرستی این رشته به عهده حضرت آیت الله سبحانی نهاده شد و ایشان با کمال دلسوزی به سرپرستی دانشجویان و داوطلبان این رشته پرداخته است.

آموزش این رشته و تخصص آن در آن چهار سال به طول می‌انجامد و ارزش علمی آن برابر دکترا است. دانشجویان پس از چهار سال برنامه فوق تخصصی دارند و سرانجام تدریس کتابهای فلسفی و کلامی را بر عهده می‌گیرند. نیز وسیله استاد، مجله علمی کلام اسلامی انتشار یافت که خود سرفصل جدیدی در مجلات علمی کشورمان به شمار می‌رود. هم اکنون 19 شماره از این فصلنامه به چاپ رسیده است.

### دفاع از کیان تشیع

استاد معظم حضرت آیت الله سبحانی از دیر زمان به دفاع از باورهای عقیدتی شیعه پرداخته و در این راستا کتابهای فراوانی را به نگارش در آورده است. وی اولین گام را با نگاشتن کتاب «تفسیر صحیح آیات مشکله قرآن» در نقد کتاب «تفسیر آیات مشکله قرآن» برداشت و پس از آن با احساس ضرورت، به نقد کتاب محرف و مشوه «32 سال» پرداخت. در سالهای بعد برای روشن ساختن عقاید شیعه برای غیر شیعیان و تفهیم علمی آن برای دیگران به نوشتن کتابهایی پیرامون مسئله امامت، خلافت پیامبر، بداء، توسل، شفاعت، رجعت، امامان دوازده گانه، مجموعه اعتقادات شیعه، شخصیت‌های شیعی و نقش فرهنگ شیعی در پیشبرد تمدن اسلامی و تاریخ تشیع پرداخت و الحق در این راستا به خوبی از عهده بر آمده است. جزاه الله عن الإسلام و أهله خیر الجزاء.

### مبارزه با وهابگری

از آن روز که نغمه شوم وهابیت در سرزمین اسلامی حجاز طنین افکند و پیروان متحجر و خشک سر آن به حمله و سرکوب دیگر مذاهب اسلامی پرداختند، عده بسیاری از دانشمندان بزرگ مسلمان به نقد و رد این آیین پوشالی پرداختند و به خوبی از عهده بر آمدند. یکی از آنان که در سالیان اخیر به مبارزه‌ای پیگیر با عقاید خرافی آنان پرداخته و کتابهایش موج جدیدی از بیدارگری اسلامی را در کشورهای مسلمان ایجاد نموده، حضرت آیت الله جعفر سبحانی است. ایشان با تألیف کتابهایی نظیر: الوهابیة فی المیزان، آیین وهابیت، التوحید و الشریک فی القرآن الکریم، الشفاعة و مفهومها، التوسل، خرافات و ترهات این دسته بی منطق را روشن ساخته و بسیاری را از خطر گمراهی بازداشته و سبب هدایت گروه بیشماری از جوانان متدین (به خصوص در مغرب و سودان) گردیده و موجب صیانت آنان از فرو افتادن به دامان وهابیت شده است (که این امر از تقدیر برنامه‌هایی که برای استاد فرستاده شده، هویدا است)

### تقدیر از علما و دانشمندان

حضرت آیت الله جعفر سبحانی به دانشمندان و عالمان راستین شیعه عشق می‌ورزد و از خدمات دینی آنان تجلیل و تکریم بسیار می‌نماید. ایشان از هنگام تأسیس مجله «مکتب اسلام» (به سال 1338 ش) تا کنون به شرح حال دانشمندانی که بدرود حیات می‌گویند، پرداخته است، که اگر تمام آن مقالات در مجموعه‌ای گرد آوری شود خود کتابی بزرگ خواهد شد. نیز ایشان برای هر یک از عالمانی که از دنیا می‌روند نماز لیلۃ الدفن می‌خواند، خود را مقید به شرکت در تشییع جنازه ایشان می‌داند و آنان را در ثواب قرائت و ختم قرآن هر ماه خویش شریک می‌گرداند.

ایشان از سر ترویج علم و دانش بر بسیاری از کتابهای معاصران و پیشینیان خود مقدمه نگاشته و برخی از کتابهایش مانند: تهذیب الاصول را به بعضی از عالمان اهدا نموده، و بر دهها کتاب که از سوی نویسندگان جوان حوزه علمیه نگاشته شده، تقریظ نوشته است. کتابخانه ارزشمند خویش را برای استفاده دیگر محققان و مؤلفان، وقف مؤسسه امام صادق علیه السلام نموده و ساعتها وقت خود را در اختیار آنان می‌نهد و هم به هنگام نقل و نقد گفتار عالمان در درس خویش از آنان با احترام بسیار یاد می‌کند و با فروتنی به رد سخن ایشان می‌پردازد.

### شرکت در مجامع فرهنگی

استاد آیت الله سبحانی به عنوان یکی از چهره‌های شاخص اندیشمند حوزه علمیه قم در قسمتی از کنگره‌های علمی داخلی و بیشتر مجامع علمی خارجی شرکت جسته و در تمام آنها به ایراد سخنرانی و ارائه مقاله پرداخته است. ایشان به عنوان رئیس کنفرانس علوم و مفاهیم قرآن برگزیده شده و در کنگره‌هایی مانند: کنگره جهانی امام رضا علیه السلام (4 بار)، کنفرانس وحدت اسلامی (7 بار)، کنفرانس تقریب مذاهب، کنگره جهانی شیخ مفید، کنگره نهج البلاغه، کنگره جهانی شیخ انصاری، سمینار بزرگداشت علامه طباطبایی (در تبریز و کازرون)، سمینار نماز و کنفرانس اسلام و مسائل پزشکی و غیره در ایران شرکت فعال داشته است.

او در بسیاری از کنگره‌ها (که شرکت کنندگان عرب زبان بسیاریند) مقید است به عربی فصیح سخن گوید و پیوسته تذکر می‌دهد که یک دانشمند اسلامی باید بر زبان عربی تسلط کافی داشته باشد، هم درست بنویسد و هم صحیح بخواند و سخن گوید. وی در نگارش عربی می‌کوشد که مانند دیگر ادیبان عرب قلم زند و در این راه رنج بسیار بر خود می‌پسندد و مطالعه آثار ادیبان معاصر عرب را در یکی از کارهای همیشگی خود قرار داده است و لذا بیشتر کتابهایش در لبنان تجدید چاپ شده و در سطح کشورهای عربی منتشر شده و مورد استقبال اندیشمندان عرب قرار گرفته است.

### تالیفات

استاد معظم حضرت آیت الله سبحانی در طول سالیان دراز تدریس، تربیت شاگردان بسیار، بزرگداشت شعایر دینی، سخنرانی در مجامع فرهنگی، نگارش مقالات متعدد در مجلات معتبر علمی، مصاحبه‌های فراوان، تبلیغ ارزشهای مذهبی، بنیاد مؤسسات تحقیقاتی و تأسیس مجلات علمی، به تالیفات بسیار در زمینه‌های مختلف دینی همچون: تفسیر، حدیث، فقه، اصول، کلام، تاریخ، فلسفه، ملل و نحل، رجال، درایه، علوم ادبی، دفاع از ساحت تشیع، نقد وهابیت و موضوعات دیگر نگاشته است، که ما مهمترین آنها را به ترتیب موضوعی فهرست می‌کنیم:

### الف: تفسیر قرآن

الف/1 (تفسیر ترتیبی) :

1. تفسیر سوره رعد به نام قرآن و اسرار آفرینش.
2. تفسیر سوره فرقان به نام سیمای انسان کامل در قرآن.
3. تفسیر سوره توبه.

4. تفسیر سوره منافقون به نام دوست نماها.

5. تفسیر سوره حدید به نام قرآن و معارف عقلی.

6. تفسیر سوره حجرات به نام سیستم اخلاقی اسلام.

7. تفسیر سوره لقمان به نام مربی نمونه.

## الف/2 (تفسیر موضوعی) :

1. منشور جاوید قرآن (14 جلد) :

ج 1: شامل موضوعات: یکتا پرستی، نیکی به والدین، احترام جان انسان، فرزند کشی، مبارزه با فساد جنسی، حمایت از یتیم، عدالت در گفتار، ابعاد قسط و عدل، بعد جهانی جامعه، شکر و سپاس، اسراف و تبذیر، تعصب، زبان در قرآن، قلب و فؤاد، قانونمندی جامعه و تاریخ، سنت‌های تغییر ناپذیر.

ج 2: مبانی توحید از دیدگاه قرآن.

ج 3: جهاد، هجرت، حق و باطل، اخلاص، نور و ظلمت، عوامل گمراهی، نعمت‌های جاویدان، وجدان، امید و ترس، روح، تأویل، عمل صالح، نسل صالح، خدافروموشی، وسوسه‌های شیطان در تدبیر پیامبران، محکم و متشابه، راسخان در علم، تأویل در مقابل تنزیل، قرآن و یاران پیامبر .

ج 4: نفاق و سرگذشت منافقان، شناخت انسان.

ج 5: دلایل عصمت پیامبر اسلام، مقامات پیامبران و ولایت تکوینی آنان، امام در قرآن و عصمت ایشان.

ج 6: زندگانی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم در قرآن (از ولادت تا بنیان مسجد قبا و تغییر قبیله) .

ج 7: زندگانی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم در قرآن (از هجرت تا وفات) .

ج 8: شفاعت، توبه، احباط و تکفیر، آگاهی سوم.

ج 9: جهان برزخ، تجسم اعمال، معاد جسمانی و روحانی، کیفرها و پاداشها.

ج 10: پیامبران در قرآن.

ج 11 و 12: داستان پیامبران.

ج 13 و 14: تحلیل زندگانی پیامبران در قرآن.

## 2. مفاهیم القرآن (7 جلد):

ج 1: معالم التوحید فی القرآن الکریم (مسائل مربوط به شرک و توحید) .

ج 2: حکومت اسلامی، برنامه‌ها و ویژگیها (نگارش: استاد جعفر الهادی) . این کتاب تحت عنوان مبانی حکومت اسلامی توسط آقای داود الهامی به فارسی ترجمه شده است. ج 3: رسالت جهانی، امی بودن، خاتمیت و زندگی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم در قرآن.

ج 4: اجر رسالت، معجزات و کرامات و شفاعت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم در قرآن.

ج 5: عصمت پیامبران و امامان، عدالت صحابه و اطاعت سلطان جائر در قرآن.

ج 6: اسماء و صفات الهی.

ج 7: شخصیت و زندگی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم.

3. اصالت روح از نظر قرآن.

4. التوحید و الشریک فی القرآن الکریم.

5 - شورا در قرآن و نهج البلاغه.

6. احمد موعود انجیل.

7. مکتب وحی (مفهوم امی بودن پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم) .

8. خاتمیت از نظر قرآن و حدیث و عقل ترجمه: رضا استادی.

ب: علوم قرآنی

1. مرزهای اعجاز: ترجمه بخشی از تفسیر البیان مرحوم آیت الله العظمی خوئی.

2. برهان رسالت (پیرامون قرآن و وجه اعجاز آن) .

ج: کلام

1. شناخت صفات خدا.

2. آشنایی با اصول اسلام.

3. جهان بینی اسلامی (دیدگاه اسلام درباره هستی، دنیا، انسان در جهان) .

4. الهیات و معارف اسلامی: 1. خدا و نظام آفرینش، 2. خدا و صفات جمال و جلال، 3. خدا و پیامبران، 4. خدا و پیامبر اسلام، 5. خدا و امامت،

6. خدا و معاد. نگارش و تنظیم: دانشمند معظم آقای استادی.

5. نیروی معنوی پیامبران.

6. رسالت جهانی پیامبران (نبوت عامه) . . فی ظل اصول الإسلام (شامل بحثهای: توحید، شرک، بدعت، شفاعت، توسل، زیارت، حب اهل

بیت، زندگی انبیاء پس از مرگ و امکان اتصال با آنان نگارش به قلم: استاد جعفر الهادی، الالهیات علی هدی الكتاب و السنة و العقل (4

جلد)، نگارش به قلم: حسن مکی عاملی) .

8. معاد انسان و جهان.

9. راه خدا شناسی.

10. مصدر الوجود.
11. جبر و اختیار (نگارش: استاد علی ربانی گلپایگانی) .
12. حسن و قبح عقلی (نگارش: همو) .
13. توسل (به عربی ترجمه شده است) .
14. البداء فی الكتاب و السنة.
15. آگاهی سوم (پیرامون علم غیب ائمه اطهار علیهما السلام) .
16. رهبری امت.
17. پیشوایی از نظر اسلام (امامت و خلافت) .
18. سرنوشت از دیدگاه قرآن و حدیث و عقل.
19. شفاعت از دیدگاه قرآن و حدیث و عقل.
20. کاوشهایی پیرامون ولایت.
21. مفهوم العبادة فی الكتاب و السنة.
22. رؤیة الله.
23. الزيارة.

#### د: فلسفه

1. اصول الفلسفة (ترجمه جلد اول درسهای استاد علامه طباطبایی) .
2. فلسفه اسلامی و اصول دیالکتیک.
3. نظریة المعرفة. نگارش: حسن مکی عاملی.
4. سرنوشت از دیدگاه علم و فلسفه.
5. شناخت در فلسفه اسلامی.
6. هستی شناسی در مکتب صدر المتألهین.
7. تحلیلی از فلسفه مارکس.
8. نیروی محرک تاریخ

#### ه: فقه

1. المواهب فی أحكام المكاسب. نگارش: آقای سیف الله یعقوبی.
2. المختار فی أحكام الخیار.
3. نظام الارث فی الشريعة الإسلامية الغراء. نگارش: آقای سید محمد رضا پیغمبر پور.
4. نظام الطلاق فی الشريعة الإسلامية الغراء. نگارش: آقای سیف الله یعقوبی.. نظام المضاربة فی الشريعة الغراء.
6. کتاب الخمس.
7. قاعدتان فقهیتان: لا ضرر و رضا. نگارش: حسن مکی عاملی.
8. الاعتصام بالكتاب و السنة (پیرامون: مسح پاها در وضو، سجده بر زمین، خمس در کتاب و سنت، ازدواج موقت، گذاشتن دستها بر روی هم در نماز، سه طلاق در یک مجلس، سوگند طلاق، طلاق در حیض و نفاس، عول و تعصیب، تقیه، ارث مسلمان از کافر، وصیت کمتر از ثلث، مصادر قانونگذاری نزد شیعه امامیه) .
9. نظام النکاح فی الشريعة الإسلامية الغراء.
10. سبع مسائل (پیرامون 7 مسئله فقهی اختلافی میان شیعه و سنی) .

#### و: اصول

1. تهذیب الاصول (3 جلد) - تقریرات درس اصول حضرت امام خمینی قدس سره.
2. المحصول فی علم الاصول (4 جلد) - تقریرات درس اصول استاد سبحانی. نگارش: سید محمود جلالی مازندرانی.
3. الرسائل الأربع.
- ملازمه حکم عقل و حکم شرع. نگارش به قلم: استاد.
- التسامح فی أدلة السنن. نگارش به قلم: آقای علی اکبر کلانتری.
- الاجتهاد فی أدلة السنن. نگارش به قلم: آقای علی اکبر کلانتری.
- قاعدة لا ضرر. نگارش به قلم: شیخ علی حیدری.

#### ز: تاریخ

1. فروغ ابدیت (2 جلد) : تجزیه و تحلیل کاملی از زندگانی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم. این کتاب به عربی، اردو، انگلیسی، ترکی و اسپانیولی ترجمه شده و در سراسر جهان منتشر گردیده است.
2. فروغ ولایت: تجزیه و تحلیل زندگی امیر المؤمنین علی علیه السلام.
3. زندگانی امامان به زبان ساده (به عربی ترجمه شده است) .
4. الأئمة الاثنی عشر.
5. تاریخ اسلام.

#### ج: رجال

1. کلیات فی، علم الرجال.

#### ط: درایه

1. اصول الحدیث و احکامه.

#### ی: عقاید

1. بحوث فی الملل و النحل (7 جلد)

ج 1: تاریخ عقاید اهل الحدیث، حنابله و سلفیه. ج 2: تاریخ امام اشعری، شخصیتها و عقاید ایشان.

ج 3: ماتریدی، مرجئه، جهمی، کرامیه، ظاهریه، و معتزله.

ج 4: زندگی ابن تیمیه و محمد بن عبد الوهاب و عقاید وهابیه.

ج 5: تاریخ خوارج، عقاید و مذاهب آنها.

ج 6: تاریخ تشیع، عقاید و مذاهب آن.

ج 7: تاریخ زیدیه، عقاید و شخصیتها آن.

2. فرهنگ عقاید و مذاهب اسلامی (4 جلد).

3. مع الشیعة الإمامیة فی عقائدهم.

4. الشیعة فی موكب التاريخ.

5. الشیعة و علم الکلام عبر القرون الأربعة.

6. آئین وهابیت (به اردو ترجمه شده است)

7. الوهابیة فی المیزان.

#### ک: متفرقات

1. بازگشت به عصر ایمان.

2. رمز پیروزی مردان بزرگ.

3. پرسشها و پاسخها.

ل: تراجم

1. شخصیتهاى اسلامی شیعه (2 جلد). نگارش آقای مهدی پیشوایی، این کتاب به عربی ترجمه شده است.

2. زندگی بزرگان شیعه (در شماره‌های مختلف مجله مکتب اسلام)

#### پی‌نوشت:

1. شرح زندگی او را ببینید در: مقدمه نخبة الازهار 13 - 16، علماء معاصرین/396، نباء البشر 2/559، گنجینه دانشمندان 3/314، معجم رجال الکفر و الأدب/ 177.

2. فقید سعید یکی از شاگردان خاص مرحوم شریعت اصفهانی بوده و غالب اوقات ملازم استاد بوده و لحظه‌ای از او جدا نمی‌شد، و تمام تقریرات درس وی را به رشته تحریر در آورده است.

3. استاد درباره وی می‌فرماید: وی نزدیک 50 سال مکتب داری نموده و متن کتابهای یاد شده را از بر بود. او به قدری شیرین و شیوا تدریس می‌کرد که هر شاگرد را به وجد و انبساط می‌آورد و در زیبایی خط شهره بود.

4 - استاد درباره او می‌گوید: آنچه که بیشتر در طرز تفکر من از این مرحله عمر مؤثر بود وجود ایشان است. این استاد بی مثال آنچه را که خوانده بود، چشیده بود. من زیر دست او پرورش یافتم و با کتابهای تراجم و رجال آشنا گشتم.

5. علمای معاصرین.

6. معظم له بخشی از رسائل را نزد پدرش در تبریز خوانده بود.

7. تعداد افراد شرکت کننده در این درس بیش از 10 نفر نبودند، که برخی از آنان عبارتند از حضرت آیات: مطهری، منتظری، خندق آبادی، خوانساری، امینی، واعظ زاده خراسانی.

8. که برخی از افراد شرکت کننده در آن جلسه عبارتند از حضرات آیات: مطهری، منتظری، قدوسی، مجد الدین محلاتی، جزایری، واعظ زاده خراسانی.

9. مانند حضرات آیات: مکارم شیرازی، حسین نوری، مجد الدین محلاتی، امام موسی صدر، محمد واعظ زاده و موسوی اردبیلی.

10. سال سوم، شماره 3، (شماره پیاپی 15)، ص 71 - 72.